

Хорішко Л.С.

Синтез структурного та процедурного підходів у дослідженні ролі еліт у процесах модернізації політичної системи

У статті розглянуто особливості структурного та процедурного підходів у дослідженні ролі еліт у процесах модернізації політичної системи. Перший підхід орієнтований на вивчення соціально-економічних, політико-культурних передумов, що сприяють становленню в конкретній політичній системі демократичних інститутів, правил взаємодії між суб'єктами. Другий підхід акцентує увагу на процедурі, технологічному інструментарію, що використовується політичною елітою. Саме вона є суб'єктом ініціювання політико-модернізаційної діяльності. Обґрунтовано доцільність їх синтезу для конкретизації структурних особливостей функціонування політичної системи та визначення процедури й технологій здійснення конкретними суб'єктами перетворень.

Ключові слова: політична еліта, політична система, політична модернізація.

В статье рассмотрены особенности структурного и процедурного подходов в исследовании роли элит в процессах модернизации политической системы. Первый подход ориентирован на изучение социально-экономических, политико-культурных предпосылок, способствующих становлению в конкретной политической системе демократических институтов, правил взаимодействия между субъектами. Второй подход акцентирует внимание на процедуре,

технологическом инструментарии, который используется политической элитой. Именно она выступает инициатором политико-модернизационной деятельности. Обоснована целесообразность их синтеза для конкретизации структурных особенностей функционирования политической системы, а также определения процедуры и технологий осуществления конкретными субъектами преобразований.

Ключевые слова: политическая элита, политическая система, политическая модернизация.

Peculiarities of structural and procedural approaches were defined in investigating the role of elites in the processes of modernization of political system. First approach is oriented on investigation of social-economical, political-cultural preconditions, which contribute to formation of democratic institutes in a concrete political system, rules of interaction between subjects. Second approach emphasizes a procedure, technological tools, which are used by political elite. It is exactly it that is a subject of evaluation of political-modernizing activity. A suitability of their synthesis was grounded for a concretization of structural peculiarities of political system functioning and determination of procedure and technologies of carrying out of transformations by concrete subjects.

Key words: political elite, political system, political modernization.

УДК 323.39

Хорішко Л.С.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Запорізького національного
університету

В умовах глобального розвитку процеси модернізації політичних систем набувають усе більшого значення, оскільки сприяють здійсненню необхідних перетворень з метою адаптації до викликів навколишнього середовища через здійснення структурно-змістових внутрішніх перетворень. У цьому контексті актуалізується потреба дослідження суб'єкта здійснення модернізаційної діяльності, політичних технологій, що ним використовуються для оптимізації досягнення мети. При цьому досить важливим є врахування особливостей політичної ситуації, в межах якої будуть здійснюватися конкретні реформи. У політичній науці сформувалися структурний і процедурний підходи в дослідженні ролі еліт у процесах модернізації політичної системи, кожен із яких акцентує увагу на певних аспектах.

У наукових дискусіях сучасних учених (А. Мельвіль, Дж. Мехоні, Р. Снайдер, С. Ларсен та ін.) можна знайти точку зору, що інтегрованість окреслених підходів дає змогу оцінити не тільки суб'єктивні моделі поведінки акторів, а й об'єктивні умови, в яких відбувалася їх реалізація, проаналізувати вплив специфічних факторів, тим самим поєднати мікро- та макрорівні аналізу. Поєднання

цих підходів надає можливість дослідити структурні особливості функціонування політичної системи в умовах модернізації, процедуру й технології здійснення конкретними суб'єктами перетворень. Тому мета наукової розвідки полягає у визначенні можливостей синтезу структурного та процедурного підходів у дослідженні ролі еліт у процесах модернізації політичної системи.

Представники структурного підходу (Р. Даль, Г. Алмонд, Л. Пай, Д. Растоу) акцентують увагу на важливості перерозподілу сфер впливу держави і громадянського суспільства в основних сферах життєдіяльності. У цьому контексті дієвим суб'єктом практичної реалізації модернізаційних рішень розглядається громадянське суспільство. Саме воно акумулює в собі набір цінностей, переконань, ідеалів і традицій, що набувають саморегулятивного потенціалу, який використовується для оптимізації модернізаційних процесів, їх регулювання та контролювання. Водночас представники цього підходу не заперечували той факт, що політична еліта, виходячи з набору функцій і наявних ресурсів, є ініціатором необхідних змін у політичній системі, спираючись при цьому на потенціал громадянського суспільства. Водночас ефективність

реалізації модернізаційних змін зумовлюється наявністю демократичних механізмів прийняття рішень і домінуванням ліберальних цінностей.

Представники процедурного підходу (Х. Лінц, Л. Пшеворський, С. Хантінгтон, Ф. Шміттер) наголошують на доцільності зміщення акцентів у дослідженнях процесів модернізації з певних структурних факторів на процедурні. Мова йде про чітке усвідомлення наявності дієвого суб'єкта модернізації, тобто політичної еліти, процедури прийняття конкретних рішень, технологій їх практичної реалізації. За цих умов джерелом модернізації є суперечності між інтересами й потребами груп громадськості та рівнем їх включеності в політичний процес через наявні інститути. Низький рівень професіоналізму, відсутність досвіду прийняття політико-управлінських рішень – усе це призводить до невідповідності наявної дійсності очікуванням громадян, відповідно, ставить питання про доцільність інституалізації політичної еліти, що здатна на високому професійному рівні виконувати поставлені завдання. Отже, цей підхід наголошує на необхідності більш ґрунтовного дослідження саме суб'єкта політичної модернізації, який є ініціатором вибору певної моделі, має ресурси для реалізації теоретичних положень на практиці та несе відповідальність за прийняті рішення. Успішність модернізаційних процесів багато в чому залежить від конкурентної взаємодії політичних еліт, пошуку ними способів і методів досягнення консенсусу через інституалізацію й залучення за потреби потенціалу громадянського суспільства.

На думку Ю. Мельвіля, «воронка причинності» може розглядатися як одна з дослідницьких моделей для здійснення синтезу структурного та процедурного підходів. Вона дає змогу здійснювати поетапний перехід від макро- до мікрорівня дослідження процесів модернізації. Можна виокремити такі рівні здійснення аналізу окресленої проблеми:

- 1) зовнішнє міжнародне середовище (міжнародна економічна ситуація, політико-стратегічні умови й відносини, міждержавні неурядові комунікації, світові тенденції розвитку);
- 2) національно-державні фактори (державно-територіальна цілісність, високий рівень національної ідентичності тощо);
- 3) загальний рівень соціально-економічного розвитку та модернізованості суспільства;
- 4) процеси соціально-політичної диференціації, стратифікації, інституалізації;
- 5) культурно-політичні цінності й орієнтації, що домінують у суспільстві;
- 6) моделі поведінки ключових політичних суб'єктів та особливості прийняття ними політико-управлінських рішень;
- 7) особливості протікання політичного процесу (комунікативна взаємодія політичних суб'єктів та

інститутів, особливості здійснення вибору політичних стратегій, тактик, процедур) [2].

Будь-яка політична система, яка перебуває в процесі модернізації, зазнає впливу зовнішнього середовища, що визначає відповідні примуси й обмеження: клімат, ландшафт місцевості, межі державного кордону, наявність чи відсутність природних ресурсів. Усе це впливає на формування взаємовідносин між державами та іншими суб'єктами. Виходячи із цього, міжнародне середовище може виступати джерелом модернізації на основі наявних у політичній практиці класичних і перспективних моделей політичної модернізації. Тенденції глобального розвитку (процеси міграції, міжкультурна комунікація, розгалужена структура міжнародних організацій тощо), а також згадані моделі модернізації можна розглядати як певні виклики для конкретної політичної системи, що здатні вивести її на новий рівень розвитку. Водночас домінуючий тип взаємодії між внутрішнім і зовнішнім середовищем може впливати на визначення вектора модернізаційних перетворень і динаміку їх здійснення.

Національно-державні фактори розглядаються як провідні представниками вже згаданих підходів. Наявність чітко визначених меж держави, сталий склад національно-орієнтованих громадян, які на рівні підсвідомості ідентифікують себе з нею та визнають легітимність панування меншості – усе це можна розглядати як своєрідні передумови ініціювання й розгортання процесів політичної модернізації. Глобальні тенденції сучасного розвитку та наявний досвід модернізації сприяли формуванню своєрідних національних моделей реалізації модернізаційних перетворень. Ці моделі базувалися на врахуванні окреслених тенденцій національного розвитку й певних викликів зовнішнього середовища, а також співвідношення стратегій і балансу сил діючих суб'єктів (еліти чи мас).

Рівень соціально-економічного розвитку можна розглядати як певний фактор стабільності функціонування політичної системи, що відображає динаміку ефективності здійснюваних перетворень загалом. Економічний розвиток сприяє збільшенню рівня активності та продуктивності суспільства, що знаходить своє вираження в таких формах: валовий національний продукт, рівень індустріалізації, урбанізації й особистого добробуту. Процеси формування в межах конкретної політичної системи ринково-орієнтованого середовища сприяють посиленню рівня автономії людини, стимулюючи її підприємницьку активність, а разом із тим і такі риси, як відповідальність, прагнення до розширення свободи прийняття рішень і діяльності. Ринково-орієнтоване середовище за певних умов може сприяти демонополізації влади та збільшенню ролі груп інтересів у процесах вироблення,

прийняття політико-управлінських рішень, направлених на реалізацію модернізаційних перетворень.

Соціальний розвиток проявляється через зростання рівня освіти громадян, збільшення рівня свободи вибору й діяльності, зростання доступу до ЗМІ та появу нових каналів внутрішньої й зовнішньої комунікативної взаємодії. Досить важливим у цьому випадку є пошук балансу між розподілом і володінням соціальними благами, тобто недопущення надмірної їх концентрації серед представників певних соціальних класів і створення механізмів компенсації наявності низького рівня одних благ високим рівнем інших. Усе це впливає на формування нових типів поведінки груп громадськості й розширює їхні запити та вимоги до політичної системи, роблячи найбільш активними прихильниками здійснення модернізаційних змін.

Р. Даль охарактеризував залежність демократичних і модернізаційних перетворень від рівня соціально-економічного розвитку так: «Демократія не потребує ні надмірного достатку, ні стандартів матеріального благополуччя, що домінують у промислово розвинених державах. Вона вимагає підтримуваного більшістю почуття відносного економічного добробуту, справедливості й можливості успіху – умови, що ґрунтується не на абсолютних стандартах, а на порівняльній оцінці використаних і втрачених можливостей» [2, с. 89]. Водночас варто зазначити, що питання стосовно кореляції показників соціально-економічного розвитку та ефективності модернізаційних перетворень є доволі дискусійним, а тому в процесі їх дослідження в конкретній політичній системі необхідно враховувати особливості її функціонування і взаємозв'язок з іншими факторами впливу.

Особливості соціально-економічного розвитку досить тісно пов'язані з процесами диференціації суспільства, які набувають специфічних рис в умовах здійснення модернізаційних перетворень. Формування ринкової економіки є одним із засобів створення середнього класу, який сприяє розвитку суспільства, формуючи його системні властивості й базові цінності (особиста гідність і самоповага, суспільно-політична активність, повага до прав інших), визначаючи при цьому спрямованість і динаміку соціально-політичних змін. Наявність чи відсутність середнього класу позначається на якості здійснення переходу до модернізаційних моделей розвитку, підвищенні конкурентоспроможності суб'єктів соціально-економічної та політичної діяльності, формуючи при цьому позитивний інвестиційний клімат, необхідний для реалізації різноманітних проектів [4].

Процеси диференціації пов'язані зі стратифікацією суспільства, що в умовах політичної модернізації набуває таких рис: формування в соціальній ієрархії нових страт, які мають власні інтереси та прагнуть їх відстоювати (власники капіталів і ресур-

сів, сформований середній клас); співіснування «старої» й «нової» політичної еліти, що може призводити до надмірної бюрократизації державного апарату; відсутність чітких ціннісних орієнтацій наявних соціальних страт, наслідком чого є низький рівень адаптації до змін, що відбуваються внаслідок модернізації, нездатність відстоювати свої права та контролювати діяльність політичної еліти. Отже, в умовах модернізації в політичній системі відбуваються процеси диференціації й стратифікації, дослідження яких дає змогу робити певні висновки щодо наявності чи відсутності соціальної бази для здійснення модернізаційних проектів, способів і стратегій взаємодії «нових» і «старих» політичних еліт, а також оцінювати ефективність двосторонньої комунікації між елітою та громадянським суспільством у контексті практичної реалізації запланованого і здійснення контролю за розподілом ресурсів. За цих умов процеси інституалізації політичної еліти можуть розвиватися у висхідному та низхідному напрямках. У першому випадку мова йде про встановлення чітких правил і процедур взаємодії в політичній системі, що сприяє розкриттю її потенційних можливостей і дає змогу досягати високого рівня модернізованості. В іншому випадку – використання можливостей і ресурсів політичної системи для досягнення власних цілей та інтересів, а отже, здійснення імітації модернізаційних перетворень.

Домінуючі культурно-політичні цінності й орієнтації є важливим аспектом дослідження політичної модернізації, оскільки надають можливість зрозуміти наявні моделі поведінки та ціннісні характеристики, ідеали більшості суспільства, що мають ураховуватися елітою під час обрання стратегічних напрямів модернізаційної діяльності. На думку Г. Ерме, стабільність демократії й успішність модернізації неможливі без сформованої політичної культури. Саме вона дає змогу акумулювати наявний політичний досвід, згуртувати громадськість на основі чітко визначеного суспільного інтересу, досягнення якого базується на взаємній відповідальності та самоповазі. Політична культура – це своєрідна квінтесенція еволюції культурного розвитку, внаслідок якого формуються й набувають легітимності демократичні інститути і процедури [5].

Здійснення поступового переходу до аналізу процедурних факторів надає можливість зосередитися на конкретних суб'єктах діяльності, процедурах прийняття ними рішень і політичних технологіях, що сприяли досягненню поставленої мети, враховуючи вплив окреслених вище структурних факторів. Відповідно, акценти зміщують на дослідження політичної еліти, що в процесі інституалізації набуває необхідних ресурсів, формує чіткі процедури діяльності й форми взаємодії із суспільством, необхідні для здійснення модернізаційних перетворень. Політична еліта, згідно зі своїми

функціями, є носієм конкретних програм та інноваційних ідей, направлених на реформування політичної системи з метою адекватного реагування на виклики зовнішнього й внутрішнього середовища, а тому є активним суб'єктом, який використовує конкретні способи модернізації політичної системи. Відповідно, політичні технології виступають способами модернізації, які використовує політична еліта, що здатні видозмінюватися та вдосконалюватися залежно від просторово-часових параметрів політичної ситуації [3, с. 154–156]. Звуження фокусу дослідження дає змогу перейти від колективного рівня прийняття рішень до індивідуального, тобто при необхідності врахувати конкретні дії, вольові рішення, особисті характеристики відповідного політичного лідера.

Оскільки ефективність застосування політичних технологій багато в чому залежить від наявності двосторонньої комунікативної взаємодії між громадянським суспільством і політичною системою, то доцільність звернення уваги на особливості функціонування комунікативного простору та форми взаємодії не викликає сумніву. Це пояснюється тим, що комунікативні практики направлені на активізацію громадськості стосовно усвідомлення запропонованих програм розвитку, можливостей активного включення (спільного з політичними суб'єктами) в діяльність для здійснення змістовних перетворень політичної системи. Ефективність цих перетворень буде залежати від наявності атмосфери взаємовигідного партнерства між державою й суспільством.

Отже, поєднання структурного та процедурного підходів у дослідженні ролі еліт у процесах модернізації надає можливість детально дослідити параметри наявної політичної ситуації, урахувати їх вплив під час формування стратегії й тактики здійснення модернізаційних перетворень. Виходячи із цього, можемо констатувати, що еліта як активний суб'єкт модернізації здійснює вибір конкретних політичних технологій, які є доцільними саме в заданій ситуації, і сприяє оптимізації досягнення поставленої мети.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранов Н.А. Современная демократия: эволюционный подход / Н.А. Баранов. – СПб. : Балт. гос. техн. ун-т., 2007. – 208 с.
2. Мельвиль А. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам / А. Мельвиль // Полис. – 1998. – № 2. – С. 6–39.
3. Проблеми модернізації політичних систем сучасності : [монографія] / кер. авт. кол. М.І. Панов ; за ред. М.М. Герасіної, О.Г. Данильяна. – Х. : Право, 2008. – 320 с.
4. Шедяков В. Маяки середнього класу в політичному процесі, або формування середнього класу в системі модернізації країни та визначення якості суспільної безпеки / В. Шедяков // Політологічні записки. – 2012. – № 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_9.
5. Эрме Г. Культура и демократия / Г. Эрме. – М. : Издательская группа «Прогресс», «Экспорт», 1994. – 192 с.